

ΜΕΤΑΒΟΛΕΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ
ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΚΟΥΛΤΟΥΡΑ, 1988-2005:
ΑΠΟ ΤΗ ΓΕΝΙΑ ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΙΚΟΥ ΕΝΔΙΑΦΕΡΟΝΤΟΣ
ΣΤΗ ΓΕΝΙΑ ΤΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΑΔΙΑΦΟΡΙΑΣ;

*Μανίνα Κακεπάκη**

Στα τέλη της δεκαετίας του 1980 πραγματοποιήθηκε από το ΕΚΚΕ η πρώτη μεγάλη έρευνα με αντικείμενο την «πολιτική συμπεριφορά των γυναικών στην Ελλάδα». Από την έρευνα εκείνη προέκυψαν ιδιαίτερα σημαντικές διαπιστώσεις αναφορικά με τις υπαρκτές ή υποτιθέμενες διαφορές ανδρών και γυναικών σε ζητήματα πολιτικών αντιλήψεων, στάσεων και συμπεριφορών. Όπως, επίσης, σημαντικά ήταν και τα ευρήματα σχετικά με τις παρατηρούμενες διαφοροποιήσεις ανδρών και γυναικών με γνώμονα μεταβλητές όπως η ηλικία και το μορφωτικό επίπεδο.¹

Η εμπειρική έρευνα και συστηματική διερεύνηση για τα πρότυπα πολιτικότητας που εμφανίζονται με βάση το φύλο στην Ελλάδα επαναλήφθηκε σχεδόν δύο δεκαετίες αργότερα (2005). Στόχος ήταν να μελετηθεί η εξέλιξη των γυναικείων και ανδρικών πολιτικών προτύπων και των μεταξύ τους διαφορών κατά την τελευταία εικοσαετία. Τα στοιχεία που παρουσιάζονται στο παρόν άρθρο² προέρχονται από τις εν λόγω έρευνες (1988 και 2005) και με βάση

* Η Μανίνα Κακεπάκη είναι μεταδιδακτορική ερευνήτρια στο Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης & Δημόσιας Διοίκησης, Πανεπιστήμιο Αθηνών.

1. Βλ. Η. Νικολακόπουλος - Μ. Παντελίδου-Μαλούτα, *Πολιτική Συμπεριφορά των Γυναικών*, Τελική Έκθεση. Μέρος Α', Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών-Γενική Γραμματεία Ισότητας, Αθήνα 1988' Μ. Παντελίδου-Μαλούτα, *Γυναίκες και πολιτική. Η πολιτική φυσιογνωμία των Ελληνίδων*, Gutenberg, Αθήνα 1992.

2. Το κείμενο αυτό εντάσσεται στην υπό εξέλιξη έρευνα *Έμφυλες διαφορές στα πρότυπα πολιτικότητας: διερεύνηση της εξέλιξης των διαφορών στην ιδεολογική τοποθέτηση και πολιτική συμπεριφορά ανάλογα με το φύλο στις νέες κοινωνικό-πολιτικές συνθήκες*, η οποία πραγματοποιείται στο Τμήμα Π.Ε.Δ.Δ. του ΕΚΠΑ, στα πλαίσια του έργου Πυθαγόρας II-Ενίσχυση των Ερευνητικών Ομάδων στα Πανεπιστήμια. Την ερευνητική ομάδα αποτελούν οι:

αυτά διατυπώνονται ορισμένα πρώτα συμπεράσματα σχετικά με τις μεταβολές που παρατηρούνται στην ελληνική πολιτική κουλτούρα στο συγκεκριμένο χρονικό διάστημα. Αν και η διάσταση του φύλου αποτελεί κεντρικής σημασίας παράμετρο, στην παρούσα φάση θα περιοριστούμε σε ορισμένες γενικές διαπιστώσεις ως προς το είδος και την κατεύθυνση των μεταβολών αυτών.

Το πολιτικό περιβάλλον της δεκαετίας του 1980, έτσι όπως αποτυπώθηκε στην έρευνα του 1988³ –ακόμη και αν τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της περιόδου εκείνης έβαιναν προς εκτόνωση–, χαρακτηριζόταν από έντονη κομματική πόλωση με σχετικά υψηλά τα ποσοστά των μορφών πολιτικής εμπλοκής και κινητοποίησης. Ο ημερήσιος Τύπος αποτελούσε ισχυρότατη πηγή πολιτικής ενημέρωσης, με περισσότερους από έξι στους δέκα πολίτες να δηλώνουν ότι διαβάζουν τις πολιτικές ειδήσεις στις εφημερίδες «καθημερινά/μερικές φορές την εβδομάδα». Τα ποσοστά αυτά ήταν μάλιστα αυξημένα στις ηλικιακές ομάδες κάτω των 45 ετών. Στη δε προεκλογική περίοδο κινητοποιούνταν σημαντικός αριθμός πολιτών, ενώ υψηλά ήταν και τα σχετικά ποσοστά των ενδοοικογενειακών και φιλικών πολιτικών συζητήσεων. Το «ενδιαφέρον για την πολιτική» ήταν επίσης υψηλό: στη σχετική ερώτηση περισσότεροι από τους μισούς ερωτώμενους απαντούσαν θετικά (στη δε ηλικιακή ομάδα των 30–44 το ανάλογο ποσοστό πλησίαζε το 60%), ενώ αποτελούσε την πρώτη επιλογή σε όλες τις ηλικιακές ομάδες σε ερώτηση πολλαπλών επιλογών σχετικά με τα αισθήματα τα οποία προκαλεί η πολιτική στους πολίτες. Πλειοψηφική ήταν και η αντίληψη σχετικά με τη δυνατότητα της ψήφου να επιλύει τα καθημερινά προβλήματα των πολιτών, ενώ η εμπιστοσύνη στη δυνατότητα των βουλευτών να λειτουργούν ως φορείς έκφρασης της δυσάρεσκιας των πολιτών απέναντι στις κυβερνητικές αποφάσεις ήταν μαζική.⁴ Στο επίπεδο των ενεργειών για την επίλυση προβλημάτων που θα αφορούσαν άμεσα τους ερωτώμενους, πρώτη επιλογή (προτιμώμενη από το 33,2%) ήταν η συμμετοχή μαζί με άλλους σε μαζικές κινητοποιήσεις.

Μάρω Παντελίδου-Μαλούτα (επιστημονική υπεύθυνος έργου), τα μέλη ΔΕΠ Ηλίας Νικολακόπουλος και Κύρκος Δοξιάδης, η μεταδιδακτορική ερευνήτρια Μανίνα Κακεπάκη, οι υποψήφιοι διδάκτορες Γιώργος Διακουμάκος και Άννα Νικολάου, καθώς και οι φοιτητές/τριες Φώτης Γεωργακόπουλος, Αλίκη Κοσυφολόγου και Ελισάβετ Τσιδεμιάδου. Το έργο συγχρηματοδοτείται από το Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο και από εθνικούς πόρους (ΕΠΕΑΕΚ II).

3. Βλ. Η. Νικολακόπουλος - Μ. Παντελίδου Μαλούτα, *ό.π.*

4. Στην ερώτηση «Σε περίπτωση που κάποιοι πολίτες διαφωνούν με μια κυβερνητική απόφαση, τι κατά τη γνώμη σας πρέπει να κάνουν;» σχεδόν οι μισοί ερωτώμενοι επέλεξαν την απάντηση «Να εκφράσουν τις απόψεις τους μέσω των αντιπροσώπων τους».

Σε ό,τι αφορά την ιδεολογική τοποθέτηση των ερωτώμενων, αυτή έκλινε σαφώς προς την «Κεντροαριστερά», χαρακτηριστικό το οποίο ήταν εντονότερο στις νεότερες ηλικίες (ως «Αριστεροί-ες» αυτοτοποθετούνταν το 29,0% του συνόλου των ερωτώμενων ενώ, στις ηλικίες 18-29, το ποσοστό αυτό αυξανόταν στο 37,1%)· αντίστροφη ήταν η εικόνα για τη δεξιά ταυτότητα (ισχυρότερη στις μεγαλύτερες ηλικίες και ασθενέστερη στις μικρότερες). Εξαιρετικά ισχυρή εμφανιζόταν όμως και η παραταξιακή αντιπαράθεση ανάμεσα στους ψηφοφόρους του ΠΑΣΟΚ και της Ν.Δ. Σχεδόν οι μισοί (το 49,8% των ψηφοφόρων της Ν.Δ. και το 47,9% των ψηφοφόρων του ΠΑΣΟΚ) απέρριπταν με σφοδρότητα το «αντίπαλο» κόμμα (ΠΑΣΟΚ και Ν.Δ. αντίστοιχα) επιλέγοντας τη θέση «1», η οποία υποδήλωνε «καμία συμπάθεια», στη σχετική κλίμακα συμπάθειας «1-10». Παράλληλα, ανάλογα ήταν και τα ποσοστά της μεγάλης συμπάθειας για το κόμμα το οποίο είχαν ψηφίσει στις προηγούμενες εκλογές (τη θέση «10» στην κλίμακα επέλεγε το 49,9% των ψηφοφόρων της Ν.Δ. και το 45,4% εκείνων του ΠΑΣΟΚ).

Τέλος, τα στοιχεία πολιτικού κυνισμού και πολιτικής αποξένωσης από τις πολιτικές διαδικασίες, αν και ενυπήρχαν σε υψηλά ποσοστά,⁵ ήταν σαφώς δομημένα ως προς την ηλικιακή ομάδα των ερωτώμενων, με τους νεότερους/ες να παρουσιάζουν εμφανώς χαμηλότερα ποσοστά συμφωνίας με τις σχετικές αντιλήψεις.

Εν κατακλείδι, η γενικότερη εικόνα που προέκυπτε από τα διαθέσιμα στοιχεία συνηγορούσε υπέρ της θέσης για έκδηλη πολιτικοποίηση σημαντικών τμημάτων του πληθυσμού. Η εικόνα αυτή, να μεν διαφοροποιούνταν εάν ληφθούν υπόψη μεταβλητές όπως το φύλο, η ηλικία και το μορφωτικό επίπεδο των ερωτώμενων, σε κάθε περίπτωση όμως ο βασικός κορμός όσων περιγράφηκαν παραπάνω δεν αλλοιωνόταν.

Στα χρόνια που μεσολάβησαν μεταξύ 1988 και 2005, η εγχώρια πολιτική κουλτούρα μετασχηματίστηκε με ποικίλους τρόπους, γεγονός το οποίο απασχολεί και την παρούσα έρευνα. Ειδικότερα, επιχειρείται να εντοπιστούν οι αλλαγές στην κουλτούρα αυτή καθώς και οι κύριοι φορείς-εκφραστές της.

5. Βλ. και Ν. Δεμερτζής - Π. Καφετζής, «Πολιτικός Κυνισμός, Πολιτική Αλλοτρίωση και ΜΜΕ: Η Περίπτωση της Τρίτης Ελληνικής Δημοκρατίας», στο Χ. Λυριντζής - Η. Νικολακόπουλος - Δ. Σωτηρόπουλος, (επιμ.), *Κοινωνία και Πολιτική. Όψεις της Γ' Ελληνικής Δημοκρατίας 1974-1994*, Θεμέλιο, Αθήνα 1996.

1. ΧΡΗΣΗ ΜΜΕ, ΜΟΡΦΕΣ ΚΙΝΗΤΟΠΟΙΗΣΗΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΕΜΠΛΟΚΗΣ

Η μελέτη των μέσων που χρησιμοποιούν τα άτομα ώστε να λαμβάνουν πληροφορίες για το πολιτικό περιβάλλον τους είναι ιδιαίτερα χρήσιμη προκειμένου να αποτιμηθεί ο διαμεσολαβητικός ρόλος των μέσων αυτών καθώς και να ανιχνευθούν πιθανές διαφοροποιήσεις στη χρήση τους ανάμεσα σε διαφορετικές κοινωνικές κατηγορίες. Για κάποιους/ες, πηγή πληροφόρησης μπορεί να είναι η τακτική ανάγνωση των πολιτικών ειδήσεων στις εφημερίδες, για ορισμένους/ες η επαφή με πρόσωπα του οικογενειακού περιβάλλοντος, ενώ για άλλους/ες η τηλεόραση ή οι συζητήσεις στους εργασιακούς χώρους. Δομικοί και πολιτισμικοί παράγοντες, το περιβάλλον στο οποίο λειτουργούν τα ΜΜΕ, οι μορφές απασχόλησης, η δομή της οικογένειας καθώς και το ηλικιακό και μορφωτικό επίπεδο των ατόμων, διαμορφώνουν διαφορετικές υποδοχές και χρήσεις των καναλιών ενημέρωσης και συνθέτουν μια εξαιρετικά διαφοροποιημένη εικόνα ως προς τις χρήσεις τους.

Διαφορές εμφανίζονται επίσης σε σχέση με την εμπλοκή των πολιτών στην προεκλογική εκστρατεία. Άλλοτε καταγράφεται χαμηλός βαθμός εμπλοκής, όπως η απλή παρακολούθηση των πολιτικών ειδήσεων, ενώ σε άλλες περιπτώσεις υψηλός βαθμός, όπως, για παράδειγμα, η εθελοντική εργασία για ένα κόμμα ή υποψήφιο. Η διερεύνηση των σχετικών ζητημάτων παρουσιάζει εξαιρετικό ενδιαφέρον, καθώς προσφέρει σημαντικές πληροφορίες για τις πιθανές διαφοροποιήσεις στα πρότυπα πολιτικής συμπεριφοράς. Υφίσταται, λόγου χάριν, σαφής διάκριση ανάμεσα, από τη μία πλευρά, σε «ενημερωμένους» και «ενεργούς» πολίτες και, από την άλλη, σε «ανενημέρωτους» και «απαθείς» θεατές; Ποια είναι τα κοινωνικο-δημογραφικά χαρακτηριστικά τους; Τι μπορούμε να υποθέσουμε ως προς τους παράγοντες που συμβάλλουν στη διαμόρφωση αυτών των στάσεων και συμπεριφορών και ποιες μπορεί να είναι οι μελλοντικές συνέπειες τέτοιων μεταβολών; Με άλλα λόγια, αποτελεί η εικόνα του οπαδού που συμμετέχει σε μια προεκλογική συγκέντρωση, διαβάζει ανελλιπώς τον κομματικό Τύπο και παθιάζεται για το κόμμα που θα ψηφίσει ανάμνηση του παρελθόντος; Θα πρέπει άραγε να αναγνωρίσουμε ότι ορισμένες μορφές και πρότυπα πολιτικής συμμετοχής (αλλά και διαμαρτυρίας) προσοιδιάζουν σε συγκεκριμένες γενιές χωρίς να κληροδοτούνται στις επόμενες;⁶ Για παράδειγμα, η πρακτική της καθημερινής ανάγνωσης των πο-

6. Βλ. C. Pattie - P. Seyd - P. Whiteley, *Citizenship in Britain. Values, Participation and Democracy*, Cambridge University Press, Cambridge 2004. Είναι ενδιαφέρουσα η παρατήρη-

λιτικών ειδήσεων στις εφημερίδες εντοπίζεται κυρίως στις γενιές εκείνες των ανδρών και των γυναικών που κοινωνικοποιήθηκαν σε ένα περιβάλλον απουσίας άλλων μέσων ενημέρωσης ή αυστηρότατου ελέγχου τους.

Ξεκινώντας την παρουσίαση με τα ευρήματα σχετικά με τη συχνότητα χρήσης των ΜΜΕ, αυτό που παρατηρείται είναι η σημαντική μείωση στην ανάγνωση εφημερίδων. Πρόκειται δε για μείωση η οποία αφορά τόσο τον ανδρικό όσο και τον γυναικείο πληθυσμό. Έτσι, ενώ το 1988 περίπου ένας στους δέκα (12,5%) δήλωνε ότι δεν διαβάζει *ποτέ* εφημερίδες, το 2005 την ίδια απάντηση δίνει πάνω από το ένα τρίτο των ερωτώμενων (37,3%).⁷

Επιπλέον, η τακτική ανάγνωση της πολιτικής ειδησεογραφίας από τις εφημερίδες, παρότι έχει σημειώσει αισθητή πτώση από το 1988, εξακολουθεί σε μεγάλο βαθμό να παραμένει ανδρική πρακτική. Όπως προκύπτει από τα στοιχεία, οι αναγνωστικές συνήθειες ανδρών και γυναικών συγκλίνουν μόνο στις ενδιάμεσες τοποθετήσεις και αποκλίνουν στις ακραίες. Σε αντίθεση με το 1988, το 2005 οι γυναίκες αναγνώστριες διαβάζουν εφημερίδες στη καλύτερη περίπτωση μια φορά την εβδομάδα, αν όχι σπανιότερα. Η τάση αυτή, που ισχύει εν μέρει και για τους άνδρες, υπογραμμίζει τις αλλαγές στη βα-

ση των συγγραφών (κεφάλαιο 3) ότι στις σύγχρονες μεταβιομηχανικές κοινωνίες αλλάζουν άρδην οι μορφές πολιτικής και κοινωνικής διαμαρτυρίας και από τη λογική της συλλογικής δράσης περνάμε σε εξατομικευμένες μορφές διαμαρτυρίας. Έτσι, ενώ όλες οι εμπειρικές μελέτες παρουσιάζουν πτωτικές τάσεις στα ποσοστά συμμετοχής σε κόμματα ή συνδικάτα καθώς και στη συμμετοχή σε διαδηλώσεις, απεργίες κ.λπ. (μορφές διαμαρτυρίας, δηλαδή, που χαρακτηρίζονται από μαζικότητα και συλλογικότητα), αναδύονται εξατομικευμένες μορφές διαμαρτυρίας βασισμένες κυρίως στην ιδιότητα του σημερινού πολίτη ως καταναλωτή και στην πίεση που μπορεί να ασκηθεί από την αγοραστική του δύναμη. Η δωρεά χρημάτων, το μοιχό κατά συγκεκριμένων προϊόντων, η επίσκεψη ιστοσελίδων ή η αποστολή e-mail ή sms με στόχο τη συγκέντρωση χρημάτων δημιουργούν νέα πρότυπα διαμαρτυρίας, αρκετά διαφορετικά από εκείνα προηγούμενων δεκαετιών.

7. Οφείλουμε βέβαια να λάβουμε υπόψη μας ότι η διατύπωση της σχετικής ερώτησης διαφοροποιείται σημαντικά από το 1988 στο 2005. Ενώ το 1988 οι ερωτώμενοι κλήθηκαν να απαντήσουν σχετικά με το *πόσο συχνά διαβάζουν εφημερίδες*, το 2005 ρωτήθηκαν για τη συχνότητα ανάγνωσης *πολιτικών ειδήσεων* στις εφημερίδες. Η διαφοροποίηση αυτή μπορεί εν μέρει να δικαιολογεί τις μεγάλες διαφορές στα ποσοστά, η πτωτική τάση όμως ανάγνωσης των εφημερίδων σε συνδυασμό και με την άνοδο της ιδιωτικής τηλεόρασης αλλά και τις αλλαγές στον χώρο του Τύπου έχει πιστοποιηθεί από πολλές διαφορετικές μελέτες (βλ. Ν. Δεμερτζής - Π. Καφετζής, ό.π.: Μ. Κομνηνού, «Κρίση του Τύπου-κρίση εξουσίας: Οι εκλογές της 5^{ης} Νοεμβρίου 1989», στο Χ. Λυριντζής - Η. Νικολακόπουλος (επιμ.), *Εκλογές και Κόμματα στη Δεκαετία του '80. Εξελίξεις και προοπτικές του πολιτικού συστήματος*, Θεμέλιο, Αθήνα 1990· Ν. Λεάνδρος, *Πολιτική Οικονομία των ΜΜΕ*, Καστανιώτης, Αθήνα 2000, κ.ά.).

ρύτητα του Τύπου ως μέσου λήψης πολιτικών πληροφοριών.

Η συσχέτιση των ποσοστών ανάγνωσης με την ηλικία παρουσιάζει τις πιο ουσιαστικές διαφοροποιήσεις από το 1988 στο 2005 (Πίνακας 5). Κατά τη δεκαετία του 1980 οι τακτικοί αναγνώστες και ιδιαίτερα οι αναγνώστριες προέρχονταν σε υψηλότερα ποσοστά από τις νεότερες ηλικίες, καθώς οι ηλικίες από 18 έως 44 αποτελούσαν σαφώς το προνομιακό κοινό των εφημερίδων. Σήμερα, όσοι ανήκουν στις ηλικίες έως 44 ετών είναι εκείνοι/ες που έχουν απομακρυνθεί από την ανάγνωση εφημερίδων σε ποσοστά υπερπολλαπλάσια εκείνων του παρελθόντος. Για τις δε νεότερες ηλικίες (18-29) θα ήταν θεμιτό να υποθέσουμε ότι ουσιαστικά δεν εντάχθηκαν ποτέ στην κατηγορία των «αναγνωστών/τριών» εφημερίδων, καθώς η πολιτική τους κοινωνικοποίηση, κατά τη δεκαετία του 1990 αλλά και την τρέχουσα, συντελέστηκε και συντελείται σε ένα ολότελα διαφορετικό επικοινωνιακό περιβάλλον, με πληθώρα νέων μέσων (ηλεκτρονικών, ψηφιακών και διαδικτυακών) τα οποία κατακερματίζουν το αναγνωστικό κοινό σε πολλά διαφορετικά «κοινά». Αξίζει πάντως να υπογραμμιστεί ότι στις γυναίκες η ηλικιακή ομάδα 45-59 είναι εκείνη που εμφανίζει τα χαμηλότερα ποσοστά «απομάκρυνσης» από τον Τύπο, δεδομένο που μας επιτρέπει να υποθέσουμε ότι μια ορισμένη πολιτική γενιά γυναικών διατηρεί κατά πάσα πιθανότητα σχετικά σταθερά τα χαρακτηριστικά της γνώρισμα, παρά τις διακυμάνσεις που είναι αναμενόμενο να εμφανίζονται από την πολιτική συγκυρία.

Σε ό,τι αφορά τα ηλεκτρονικά μέσα, δηλαδή το ραδιόφωνο και την τηλεόραση, η τελευταία διατηρεί σταθερά την πρωτοκαθεδρία ως βασική πηγή λήψης των πολιτικών πληροφοριών, χωρίς σημαντικές διαφοροποιήσεις ανάμεσα στα φύλα. Μόνο για τις ηλικίες 18-29 η τακτική παρακολούθηση των ειδήσεων δεν παρουσιάζει τα συντριπτικά ποσοστά που εμφανίζονται ιδιαίτερα στις ηλικίες μετά τα 45. Παραμένει βέβαια προς διερεύνηση εάν αυτό σχετίζεται με –σχετική πάντοτε– απόρριψη του συγκεκριμένου μέσου από τις νεότερες ηλικίες, με διαφορές στη διαχείριση του ελεύθερου χρόνου ή με το μειωμένο ενδιαφέρον που γενικά παρουσιάζουν για τις πολιτικές διαδικασίες οι νεότερες ηλικίες. Τέλος, η ακρόαση πολιτικών ειδήσεων από το ραδιόφωνο εμφανίζεται σαφώς μειωμένη σε σχέση με το 1988, με την πτώση αυτή να είναι ιδιαίτερα έντονη στις γυναίκες. Η ελαφρά υπεροχή των γυναικών στην καθημερινή ακρόαση των ραδιοφωνικών ειδήσεων που παρατηρήθηκε το 1988 έχει αντιστραφεί σημαντικά. Πλέον, το ποσοστό των ανδρών που δηλώνουν ότι ακούνε καθημερινά ραδιοφωνικές ειδήσεις είναι σχεδόν διπλάσιο από το αντίστοιχο των γυναικών. Το υψηλό ενδιαφέρον για την ελεύθε-

ρη ραδιοφωνία από τα μέσα της δεκαετίας του 1980 και μέχρι τις αρχές εκείνης του 1990, με την ίδρυση των πρώτων δημοτικών ραδιοσταθμών και τη πολιτική βαρύτητα του ραδιοφώνου στις εκλογές της περιόδου 1989-1990, αποτυπωνόταν και στα σχετικά υψηλά ποσοστά τακτικής ακρόασης. Το 2005, οι σαφείς αλλαγές στη φυσιογνωμία πολλών σταθμών και η κυριαρχία του λεγόμενου «εμπορικού» ραδιοφώνου μετέβαλε τις συνήθειες, ιδιαίτερα των ακροατριών.

Η επόμενη ενότητα ερωτημάτων που θα μας απασχολήσει (Πίνακας 2) αναφέρεται στις παραδοσιακές μορφές πολιτικής συμμετοχής κατά την προεκλογική περίοδο, είτε αυτές απαιτούν χαμηλό βαθμό εμπλοκής (όπως η παρακολούθηση των πολιτικών θεμάτων από την τηλεόραση ή και το ραδιόφωνο) είτε πιο έντονο, όπως η εθελοντική εργασία για κάποιο κόμμα, η παρακολούθηση των συγκεντρώσεων κ.ο.κ. Τα ποσοστά επιβεβαιώνουν για άλλη μια φορά την εν γένει εικόνα της πτωτικής τάσης σε όλες τις μορφές συμμετοχής από το 1988 στο 2005, τόσο στους άνδρες όσο και στις γυναίκες.

Όπως προκύπτει από τις σχετικές κατανομές, το 2005 στις ηλικίες μέχρι και τα 44 χρόνια, οι συμπεριφορές ανδρών και γυναικών, αν και δεν ταυτίζονται, ωστόσο παρουσιάζουν ελάχιστες αποκλίσεις. Αντίθετα, η ψαλίδα αρχίζει να ανοίγει στις μεγαλύτερες ηλικίες (μετά τα 45), οι οποίες εμφανίζουν σημάδια (σχετικής) σταθερότητας στον χρόνο των συμπεριφορών αυτών. Με άλλα λόγια, η γενιά όσων ανήκαν στην ηλικιακή ομάδα των 30-44 κατά τη δεκαετία του 1980 εμφάνιζε τα πιο «μαχητικά» πρότυπα πολιτικής συμμετοχής. Σήμερα, η ίδια γενιά ανθρώπων που έχει περάσει στις επόμενες ηλικιακές κατηγορίες, διατηρεί ως έναν βαθμό αναλλοίωτα τα χαρακτηριστικά της μαζικότερης κινητοποίησης κατά την προεκλογική περίοδο, αμβλυμένα βέβαια από τον χρόνο και τους ευρύτερους μετασχηματισμούς που έχει υποστεί η ελληνική κοινωνία στο διάστημα αυτό. Παράλληλα, όμως, διατηρεί και τις διαφοροποιήσεις ως προς το φύλο. Συνεπώς, μπορεί να υποστηριχθεί ότι για τις νεότερες γενιές η μεταβλητή του φύλου δεν έχει πλέον τη βαρύτητα που είχε τις προηγούμενες δεκαετίες, καθώς οι νέοι άνδρες και γυναίκες μάλλον συγκλίνουν σε μια ευρύτερη απόρριψη (;) των παραδοσιακών μορφών πολιτικής συμμετοχής (ενδεχομένως δε και στη στροφή προς άλλες μορφές δράσης οι οποίες παρακάμπτουν τη διαμεσολάβηση των πολιτικών κομμάτων).

2. ΑΝΤΙΑΠΗΨΕΙΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΠΟΛΙΤΙΚΗ – ΚΟΜΜΑΤΑ ΚΑΙ ΚΟΜΜΑΤΙΚΟΣ ΑΥΤΟΠΡΟΣΔΙΟΡΙΣΜΟΣ

Όπως ειπώθηκε και στις εισαγωγικές παρατηρήσεις, τα αισθήματα κυνισμού και αποξένωσης από την πολιτική είχαν εμφανιστεί ήδη στις πρώτες διαθέσιμες σχετικές μετρήσεις κατά τη δεκαετία του 1980, για να ενισχυθούν την περίοδο 1989-1990. Οι τάσεις εκείνες συμβάδίζουν όμως, παράλληλα, και με υψηλά ποσοστά θετικών απαντήσεων στο κατά δήλωση ενδιαφέρον για την πολιτική. Η συνύπαρξη αυτών των εκ πρώτης όψεως αντίθετων τάσεων μπορούσε να γίνει ευκολότερα κατανοητή εάν λαμβανόταν υπόψη η έντονα ατομική διάσταση στον χαρακτήρα της πολιτικής εμπλοκής, καθώς «πάνω από τα μισά άτομα που απαντούν θετικά στη σχετική ερώτηση [περί ενδιαφέροντος] καθόλου δεν ενδιαφέρονται για τα κοινά· το πολιτικό ενδιαφέρον για αυτά υποδηλώνει αντίθετα ατομικό τρόπο προώθησης ατομικών συμφερόντων ή τον ρόλο του θεατή, καθορίζοντας παράλληλα και αντίστοιχους τύπους πολιτικής συμμετοχής».⁸ Η προσέγγιση αυτή μπορεί να μας προσφέρει ικανοποιητική ερμηνεία των όσων παρατηρούνται σήμερα. Τα μειωμένα ποσοστά πολιτικού ενδιαφέροντος είναι ιδιαίτερα έκδηλα στις νεαρές ηλικίες, εφόσον το 2005 σχεδόν οι τέσσερις στους δέκα νέοι/ες ηλικίας έως 29 ετών δεν εκδηλώνουν κανένα ενδιαφέρον για την πολιτική (Πίνακας 1α). Παράλληλα, προβάλλουν ως κυρίαρχο συναίσθημα έναντι της πολιτικής αυτό της δυσπιστίας (όταν το 1988 κυριαρχούσε το «ενδιαφέρον» σε όλες τις ηλικιακές κατηγορίες). Από τις απαντήσεις στη σχετική ερώτηση διακρίνεται μια ηλικιακή διαίρεση ή τομή, με διαχωριστική γραμμή εκείνη των 45 ετών. Όσοι/ες είναι ηλικιακά νεότεροι/ες (από 18 έως 44) διακατέχονται από έκδηλη δυσπιστία έναντι του πολιτικού συστήματος η οποία συμβαδίζει με έντονη αδιαφορία για την πολιτική καθώς και με σχετική απροθυμία ιδεολογικής ένταξης (Πίνακας 3). Στην ηλικιακή ομάδα 18-29, σχεδόν οι τρεις στους δέκα (29,4%) δεν αυτοτοποθετούνται σε μία από τις τρεις ιδεολογικές ομάδες (Αριστεροί/ες, Κεντρώοι/ες, Δεξιοί/ες) επιλέγοντας την απάντηση: «όλα αυτά δεν σημαίνουν τίποτα». Οι διαφορές στις απαντήσεις στο συγκεκριμένο ερώτημα είναι και οι πλέον έκδηλες των ιδεολογικών μετασχηματισμών από το 1988 έως και σήμερα. Το 1988 διακρινόταν μια σχεδόν τριχοτομημένη εικόνα των πολιτών, με το ένα τρίτο να υιοθετεί την αριστερή ταυτότητα (29,0%) το ένα τέταρτο τη δεξιά (24,1%) και κάτι παραπάνω από το ένα τρίτο την κε-

8. Μ. Παντελίδου-Μαλούτα, «Ελληνική πολιτική κουλτούρα: Όψεις και προσεγγίσεις», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, τόμ. 75, 1990, σ. 55, η έμφαση στο πρωτότυπο.

ντρώα ταυτότητα (35,5%). Το τμήμα του πληθυσμού που απέρριπτε και τις τρεις αυτές ταυτότητες δεν συνιστούσε συμπαγές κομμάτι, καθώς περιοριζόταν στο ένα δέκατο (11,4%) των ερωτώμενων. Αντίθετα, το 2005, η τριχοτόμηση έχει υποχωρήσει υπέρ μιας ηγεμονικής θέσης της κεντρώας ταυτότητας (41,2%) η οποία εμφανίζεται ακόμη εντονότερη στις ηλικίες άνω των 45 ετών και στους άνδρες. Παράλληλα, η υποχώρηση της αριστερής ταυτότητας στην τελευταία θέση είναι ακόμη πιο έντονη στις νεαρές ηλικίες, εκεί δηλαδή που ηγεμόνιζε το 1988 (ενώ το 1988 το 37,1% των ατόμων ηλικίας 18-29 αυτοτοποθετούνταν στην Αριστερά, το 2005 το ποσοστό αυτό συρρικνώνεται στο 9,8%).

Οι παραπάνω διαπιστώσεις, αν και δηλωτικές σημαντικών διεργασιών μετασχηματισμού της ελληνικής πολιτικής κουλτούρας, εντούτοις θέτουν περισσότερα ερωτήματα προς διερεύνηση, παρά προσφέρουν απαντήσεις. Απαιτείται, εν προκειμένω, να διερευνηθούν οι μετασχηματισμοί τους οποίους έχει υποστεί στον χρόνο η έννοια της «αριστερής», της «δεξιάς» ή της «κεντρώας» ταυτότητας και οι συνδεδεμένες που ακολουθούν καθεμία από αυτές. Μόνον έτσι θα καταστεί εφικτή η αξιολόγηση των παρατηρούμενων μεταβολών, εφόσον αυτές σαφώς και δεν αντικατοπτρίζονται στον συσχετισμό των πολιτικών δυνάμεων. Με άλλα λόγια, αν η δύναμη των πολιτικών κομμάτων παραμένει σχετικά σταθερή στον χρόνο –και σίγουρα δεν παρουσιάζει τις μεγάλες διακυμάνσεις που αναφέραμε παραπάνω στις τοποθετήσεις των πολιτών– αυτό μάλλον σημαίνει ότι οι ψηφοφόροι τους αυτοτοποθετούνται σε διαφορετικό τμήμα του πολιτικού φάσματος, συμπαρασύροντας τα ίδια τα κόμματα. Ενώ το 1988 οι ψηφοφόροι του ΠΑΣΟΚ δήλωναν μάλλον «Αριστεροί» σε ποσοστό 31,6% και «Κεντρώοι» σε ποσοστό 54,5%, σήμερα μόλις το 10% δηλώνουν «Αριστεροί», ενώ το 83% τοποθετείται πλέον στο «Κέντρο». Ανάλογες είναι και οι μετατοπίσεις στις ιδεολογικές αναποστάσεις των κομμάτων από τους πολίτες. Ερωτώμενοι για το πού τα τοποθετούν, στον άξονα Αριστεράς-Δεξιάς, παρατηρούμε ότι το 2005 το ΠΑΣΟΚ λογίζεται πολύ περισσότερο ως «κεντρώο» παρά ως «αριστερό» κόμμα, ενώ και η Ν.Δ. μετατοπίζεται ελαφρά προς το κέντρο του άξονα.

Αν οι παραπάνω αλλαγές στον χώρο του κομματικού ανταγωνισμού υποδηλώνουν αναδιάταξη των κομματικών ταυτίσεων, σημαντικές είναι επίσης και οι μεταστροφές στην πρόσληψη της πολιτικής και των εκλογών –συνεπώς και των κυβερνήσεων– ως διαύλου για την επίλυση προβλημάτων. Το 1988, η πεποίθηση για την ικανότητα της ψήφου να λειτουργήσει ως μέσο επίλυσης προβλημάτων (με την ερώτηση: «Νομίζετε ότι με την ψήφο σας

μπορείτε να επηρεάσετε *ουσιαστικά* την λύση προβλημάτων που σας απασχολούν στην καθημερινή σας ζωή;») ήταν διάχυτη και πλειοψηφική σε όλες τις ηλικιακές κατηγορίες. Τα χαμηλότερα ποσοστά συμφωνίας (48,6%) παρουσίαζαν οι ηλικιωμένες γυναίκες, ενδεχομένως και ως απόρροια της γενικότερης απομάκρυνσής τους από τις πολιτικές διαδικασίες και της αίσθησης ματαιότητας που χαρακτηρίζει την εν λόγω ηλικιακή ομάδα. Το 2005, οι απαντήσεις των νεότερων ανδρών και γυναικών (έως τα 44) συγκλίνουν σχεδόν απόλυτα στην αίσθηση αναποτελεσματικότητας της ψήφου, καθώς σχεδόν έξι στους δέκα δεν συμφωνούν με την τοποθέτηση αυτή. Αντίθετα, οι άνδρες και οι γυναίκες που ανήκουν στην ηλικιακή ομάδα 45-59 είναι εκείνοι που περιβάλλουν με μεγαλύτερη εμπιστοσύνη τις εκλογικές διαδικασίες –εμφανίζουν τα υψηλότερα ποσοστά συμφωνίας (60,6% και 52% αντίστοιχα) στη σχετική ερώτηση.

Αυτή η διογκούμενη αίσθηση ματαιότητας και αδυναμίας των πολιτών να παρέμβουν στις κυβερνητικές αποφάσεις αποτυπώνεται και στην ερώτηση: «Σε περίπτωση που κάποιοι πολίτες διαφωνούν με μια κυβερνητική απόφαση, τι κατά τη γνώμη σας πρέπει να κάνουν;» (Πίνακας 4β). Το 1988, λιγότεροι από ένας στους δέκα (9,1%) θεωρούσαν ότι δεν μπορεί να γίνει «τίποτα, γιατί έτσι κι αλλιώς δεν αλλάζει η απόφαση» ενώ τα ποσοστά αυτά ήταν ακόμη πιο χαμηλά στους νέους και νέες ηλικίας 18-29 ετών (7,7%). Μόνον οι ηλικιωμένες γυναίκες άνω των 60 ετών υιοθετούσαν μαζικότερα (19%) τη συγκεκριμένη αντίληψη. Κι αυτό διότι, όπως προαναφέρθηκε, εντάσσονταν σε μια ευρύτερη εικόνα της κατηγορίας αυτής γυναικών η οποία (λόγω και του χαμηλού μορφωτικού της επιπέδου) εμφορούνταν από έντονα παραδοσιακές αντιλήψεις ως προς την αναρμοδιότητά τους να εμπλέκονται στη δημόσια σφαίρα. Παράλληλα, όμως, ως πρωταρχική επιλογή σε όλες τις ηλικιακές ομάδες πρόβαλε εκείνη της λειτουργίας του Κοινοβουλίου ως κατεξοχήν χώρου για την προώθηση των επιμέρους αιτημάτων και την επίλυση των διαφορών. Το 49% επέλεγε ως μέσο δράσης το να «εκφράσουν τις απόψεις τους μέσω των αντιπροσώπων τους στη Βουλή», ακολουθούμενο από ένα 20,6% που επέλεγε την ψήφο ως «καταδίκη» των κυβερνητικών αποφάσεων, μέσω της απάντησης «Να μην ψηφίσουν υπέρ της ίδιας κυβέρνησης».

Το 2005, η μεταστροφή στις αντιλήψεις είναι έκδηλη: πλέον η ψήφος «ως τιμωρία» και όχι το Κοινοβούλιο λογίζεται ως ο κυριότερος μοχλός πίεσης των πολιτών έναντι των κυβερνητικών αποφάσεων (με 32,5% να επιλέγουν την πρώτη έναντι 24,9% που απαντούν το δεύτερο). Παράλληλα, το μετριασμένο αίσθημα ματαιότητας του 1988 («έτσι κι αλλιώς δεν αλλάζει τίποτα»)

σχεδόν διπλασιάζεται για να φτάσει στο 15,7%. Η ματαιότητα αυτή δέν αποτελεί πλέον επιλογή (μόνο) των ηλικιωμένων. Οι νεότερες ηλικίες εμφανίζονται σήμερα εξίσου ή και περισσότερο πρόθυμες να υιοθετήσουν τη σχετική αντίληψη περί αδυναμίας των πολιτών να παρέμβουν προκειμένου να ανατρέψουν τις κυβερνητικές αποφάσεις. Η διαγενεακή αυτή αντιστροφή των αντιλήψεων υποδηλώνεται και από την τάση μη προσωπικής εμπλοκής στην επίλυση τοπικών προβλημάτων («Για ένα καυτό πρόβλημα της γειτονιάς σας ή του χωριού σας, που αφορά άμεσα και εσάς, τι θα προτιμούσατε να κάνετε;») που επιδεικνύουν οι νεότερες ηλικίες σήμερα (Πίνακας 4α). Το 1988 περίπου δύο στους δέκα (22,6%) νέοι/ες ηλικίας 18-29 προτιμούσαν να «αφήσουν τους αρμόδιους να κάνουν τη δουλειά τους». Αντίθετα, σχεδόν οι μισοί/ες (46,8%) είχαν την προδιάθεση εμπλοκής σε μαζικότερες κινητοποιήσεις μέσω της συμμετοχής σε διαδηλώσεις. Το 2005 αντιστρέφονται πλήρως τα ποσοστά, καθώς το 50,1% των νέων προτιμά να αφήσει τους αρμόδιους να κάνουν τη δουλειά τους, έναντι του 21,4% που επιλέγει τη συμμετοχή σε κινητοποιήσεις. Έτσι, ενώ το 1988 η ηλικιακή συσχέτιση ανάμεσα σε αυτές τις δύο επιλογές ήταν απόλυτη, με τη συμμετοχική προδιάθεση να αυξάνει προοδευτικά όσο μειώνονταν η ηλικία, και με το αίσθημα πολιτικής αναρμοδιότητας να μειώνεται αντίστοιχα, σήμερα αν και η συμμετοχική προδιάθεση συσχετίζεται με την ηλικία, εντούτοις είναι γενικά μειωμένη (καθώς το χαμηλότερο ποσοστό που εμφάνιζαν οι άνω των 60 ετών το 1988 είναι ανάλογο των σημερινών υψηλότερων ποσοστών στις ηλικίες κάτω των 44 ετών), ενώ τα δύο «άκρα» του ηλικιακού φάσματος σχεδόν ταυτίζονται στο αίσθημα αναρμοδιότητας που τα διέπει.

3. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΙΚΕΣ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ

Αν χρησιμοποιήσουμε ως αφετηριακό σημείο για την ανάλυσή μας αυτό της «πολιτικής γενιάς» τότε θα οδηγηθούμε στη διατύπωση ορισμένων πρώτων συμπερασμάτων/υποθέσεων για περαιτέρω διερεύνηση. Χρησιμοποιούμε τον όρο «πολιτική γενιά» προκειμένου να διαφοροποιηθούμε από την έννοια της «βιολογικής γενιάς»: σε κάθε δεδομένη χρονική στιγμή συνυπάρχουν σε μια κοινωνία άτομα από διαφορετικές ηλικιακές κατηγορίες. Αυτά αποτελούν τις διαφορετικές βιολογικές γενιές (π.χ. έφηβοι/ες, νέοι/ες, μεσήλικες, ηλικιωμένοι/ες κ.ο.κ.). Με την πάροδο των ετών και την ηλικιακή ανανέωση, τα άτομα θα περάσουν από κάθε μία από αυτές τις κατηγορίες. Έτσι, όλοι

και όλες υπήρξαμε έφηβοι/ες και νέοι/ες και, συνεπώς, όλοι και όλες θα υπάρξουμε ηλικιωμένοι και ηλικιωμένες. Προσεγγίζοντας τις πολιτικές στάσεις και αντιλήψεις των ατόμων υπ' αυτό το πρίσμα, αναγνωρίζεται η καθοριστική επίδραση του «κύκλου της ζωής» (life-cycle effect) στη διαμόρφωσή τους. Έτσι, για παράδειγμα, εμπειρικές έρευνες διαπιστώνουν ότι τα άτομα νεαρότερης ηλικίας εμφανίζουν γενικά διαφορετικά πρότυπα πολιτικής συμμετοχής από τα μεγαλύτερα, λόγω διαφορών στη διαχείριση του ελεύθερου χρόνου, στο εισόδημα, στην οικογενειακή κατάσταση κ.ο.κ. Τα ίδια όμως αυτά άτομα μεγαλώνοντας και περνώντας στην επόμενη ηλικιακή κατηγορία θα υιοθετήσουν τα δικά της χαρακτηριστικά.

Αντίθετα, η έννοια της «πολιτικής γενιάς» υπογραμμίζει την καθοριστική σημασία των γεγονότων της χρονικής περιόδου –κατά τη διάρκεια της οποίας τα άτομα κοινωνικοποιούνται– στη διαμόρφωση και παγίωση των μετέπειτα πολιτικών στάσεων και αντιλήψεών τους. Δηλαδή, όπως υποδηλώνεται, *οι στάσεις και οι αντιλήψεις αυτές θα συνοδεύουν τα άτομα για όλη την υπόλοιπη ζωή τους*, καθορίζοντας το ποιοι και ποιες είναι, ανεξάρτητα από την ηλικιακή κατηγορία στην οποία θα βρίσκονται.

Αν η υπόθεση για την επίδραση της πολιτικής γενιάς (cohort effect) ευσταθεί, τότε αναμένουμε να παρατηρήσουμε μια σχετική σταθερότητα στις στάσεις και τις αντιλήψεις των διαφορετικών γενεών, ανεξάρτητα από το χρονικό σημείο το οποίο θα μελετάμε. Δηλαδή, για παράδειγμα, η γενιά του Πολυτεχνείου ή της Μεταπολίτευσης (με όλες τις επιφυλάξεις που μπορεί να υπάρχουν για τη χρήση αυτών των όρων) ενδεχομένως να παρουσιάζει σταθερά πρότυπα ως προς τη χρήση των ΜΜΕ ή την πολιτική συμμετοχή τα οποία να αντιδιαστέλλονται σε εκείνα των νεότερων γενεών. Ακόμη, πέρα από τις διαγενεακές είναι απαραίτητο να διακρίνουμε και τις όποιες διαφυλετικές ή/και ενδοφυλετικές διαφοροποιήσεις. Είναι σαφές ότι οι παλαιότερες γενιές γυναικών, που είχαν στερηθεί για κάποιο διάστημα το δικαίωμα ψήφου και είχαν βιώσει τους πλέον αυστηρούς περιορισμούς αναφορικά με την ισότιμη συμμετοχή τους στη δημόσια σφαίρα, διακρίνονται από διαφορετικά πρότυπα συμπεριφοράς από εκείνα των ανδρών της αντίστοιχης περιόδου. Αντίστοιχα, η εισαγωγή μέτρων ισότητας και η άνοδος των γυναικείων αγώνων, διαφοροποιεί τις νέες γυναίκες τις δεκαετίες του 1980 από τους συνομηλικούς τους άνδρες. Αντίθετα, αν ευσταθεί η υπόθεση για την επίδραση του κύκλου της ζωής, τότε ανεξάρτητα από τη γενιά που ανήκουν, οι διαφορετικές ηλικιακές κατηγορίες θα τείνουν να παρουσιάζουν ομοειδή χαρακτηριστικά τόσο στην έρευνα του 1988 όσο και σε εκείνη του 2005.

Τα όσα ειπώθηκαν στις προηγούμενες σελίδες συνηγορούν υπέρ μιας τρίτης υπόθεσης, της συνδυαστικής επίδρασης των δύο αυτών παραμέτρων και της σημασίας της περιόδου (period effect). Δηλαδή, άτομα από την ίδια γενιά φέρουν μεν κοινά χαρακτηριστικά τόσο το 1988 όσο και το 2005, αυτά όμως αμβλύνονται με το πέρασμα του χρόνου και τη μετάβασή τους σε διαφορετική ηλικιακή κατηγορία, ενώ παράλληλα αναδύεται η σημασία της επίδρασης της περιόδου. Με άλλα λόγια, η έντονη κομματική πόλωση και οι συγκεκριμένες μορφές πολιτικής συμμετοχής που χαρακτήρισαν τη δεκαετία του 1980 είχαν αφήσει έντονα τα ίχνη τους στο σύνολο του πληθυσμού της περιόδου. Κατ' αντιστοιχία, η χαλάρωση των κομματικών ταυτίσεων, ο πολιτικός κυνισμός και η πτώση του πολιτικού ενδιαφέροντος, στοιχεία που εμφανίζονται την τελευταία δεκαετία στην Ελλάδα, μπορούν να ιχνηλατηθούν στο σύνολο των ερωτώμενων το 2005, ανεξάρτητα από την πολιτική ή τη βιολογική γενιά στην οποία ανήκουν. Παράλληλα, όμως, δεν εκμηδενίζεται η ισχύς των επιδράσεως της πολιτικής γενιάς καθώς –και αυτό πρέπει να τονιστεί– υφίσταται η ύπαρξη μιας «πολιτικής γενιάς» γυναικών (αλλά και ανδρών) οι οποία φέρει αναλλοίωτα, ως έναν βαθμό, τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της από τη δεκαετία του 1980 μέχρι σήμερα. Ποια είναι αυτά; Υψηλότερος βαθμός πολιτικοποίησης, μεγαλύτερη εμπλοκή στις πολιτικές διαδικασίες και, σε ό,τι αφορά τις γυναίκες, εντονότερη συνείδηση των περιορισμών και διακρίσεων που υφίστανται λόγω του φύλου τους. Ιδιαίτερα δε σε ό,τι αφορά τις έμφυλες σχέσεις, ο γεγονός ότι αυτό το υψηλότερο επίπεδο «συνείδησης φύλου» το συγκροτούν ακριβώς οι αντιλήψεις εκείνες που στις σημερινές νέες εμφανίζουν σαφή μείωση στη διάδοση, πρέπει να αποτελέσει αφετηρία για μια συστηματικότερη ανάλυση της σημασίας του φαινομένου αυτού,⁹ τόσο για το πολιτικό σύστημα όσο και τη λειτουργία της δημοκρατίας γενικότερα.

9. Για μια ανάλυση των στοιχείων με έμφαση σε ζητήματα έμφυλων σχέσεων, βλ. Μ. Πατελίδου Μαλούτα - Μ. Κακεπάκη, *Αντιλήψεις για την Έμφυλη Ανισότητα*, Κείμενα Εργασίας 3/2006, Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης & Δημόσιας Διοίκησης, Πανεπιστήμιο Αθηνών (αδημοσίευτη μελέτη).

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΠΙΝΑΚΩΝ

ΠΙΝΑΚΑΣ 1α

Ενδιαφέρον για την πολιτική (%)

	Ενδιαφέρονται πολύ για την πολιτική		Δεν ενδιαφέρονται καθόλου για την πολιτική	
	1988	2005	1988	2005
ΗΛΙΚΙΑ				
18-29	43,5	24,5	15,9	39,5
30-44	59,5	34,4	15,1	29,5
45-59	56,4	49,8	19,2	24,3
60+	55,0	41,2	23,1	32,5
ΦΥΛΟ				
Γυναίκες	13,6	7,3	21,9	38,8
Άνδρες	26,0	15,2	15,0	23,8
Σύνολο πληθυσμού	53,6	37,6	18,4	31,3

ΠΙΝΑΚΑΣ 1β

Στάσεις έναντι της πολιτικής («συμφωνούν απόλυτα», %)

	Τους πολιτικούς δεν τους πολυενδιαφέρει τι σκέφτονται άνθρωποι σαν κι εμάς		Η πολιτική είναι τόσο μπερδεμένη που άνθρωποι σαν κι εμάς δεν μπορούν να την καταλάβουν		Όποιος έρθει στην εξουσία κοιτάζει πάντα τα προσωπικά του συμφέροντα	
	1988	2005	1988	2005	1988	2005
ΗΛΙΚΙΑ						
18-29	43,1	58,6	37,6	29,4	49,0	70,6
30-44	45,7	57,9	37,9	25,0	53,8	69,6
45-59	55,1	54,4	54,1	28,0	66,0	63,7
60+	54,9	59,4	59,8	34,9	70,2	66,9
ΦΥΛΟ						
Γυναίκες	50,8	61,2	54,0	33,0	63,6	72,2
Άνδρες	48,7	54,2	41,1	25,6	56,3	63,0
Σύνολο πληθυσμού	49,8	57,7	47,5	29,3	59,9	67,7

ΠΙΝΑΚΑΣ 2

Μορφές πολιτικής εμπλοκής: όταν γίνονται εκλογές
(«πολύ» και «αρκετά συχνά», %)

	Αφιερώνουν χρόνο για να υποστηρίξουν κόμμα ή υποψήφιο		Πιγαίνουν σε προεκλογικές συγκεντρώσεις		Προσπαθούν να πέσουν τους άλλους να ψηφίσουν όπως αυτοί		Παρακολουθούν ραδιό- φωνο ή τηλεόραση για πολιτικά θέματα		Συζητούν με φί- λους ή συναδέλφους για πολιτικά θέματα	
	1988	2005	1988	2005	1988	2005	1988	2005	1988	2005
ΗΛΙΚΙΑ										
18-29	17,5	7,9	15,1	7,9	15,1	7,7	74,0	43,6	39,7	23,7
30-44	15,3	9,1	33,4	11,1	23,5	8,9	83,2	55,8	54,1	28,9
45-59	20,7	15,1	29,9	15,9	21,7	15,6	83,6	70,3	48,5	47,6
60+	15,1	13,3	19,4	16,6	21,4	13,5	78,8	67,1	39,9	42,3
ΦΥΛΟ										
Γυναίκες	14,2	8,8	20,3	9,3	15,9	8,6	75,6	53,1	35,4	24,1
Ανδρες	25,0	14,1	33,4	16,7	24,8	14,2	83,7	66,1	55,4	47,3
Σύνολο πληθυσμού	19,6	11,4	26,9	13,0	20,4	11,4	79,6	59,6	45,5	35,7

ΠΙΝΑΚΑΣ 3

Πολιτική τοποθέτηση ερωτώμενων (%)

	Μάλλον Αριστεροί/ες		Μάλλον Δεξιοί/ες		Μάλλον Κεντρώοι/ες		Όλα αυτά δεν σημαίνουν τίποτα	
	1988	2005	1988	2005	1988	2005	1988	2005
ΗΛΙΚΙΑ								
18-29	37,1	9,8	18,4	24,1	29,8	36,6	14,7	29,4
30-44	32,8	15,3	22,4	26,2	33,9	37,8	11,0	20,7
45-59	22,8	15,9	28,3	25,6	38,3	46,8	10,4	11,8
60+	23,4	13,9	27,2	37,1	40,3	43,3	9,2	5,7
ΦΥΛΟ								
Γυναίκες	27,2	13,5	28,0	30,5	32,8	39,0	11,9	16,6
Άνδρες	30,6	14,1	20,4	26,7	38,1	43,4	10,8	15,8
Σύνολο πληθυσμού	29,0	13,9	24,1	28,6	35,5	41,2	11,4	16,2

ΠΙΝΑΚΑΣ 4α

Απέναντι σε ένα καυτό πρόβλημα της γειτονιάς ή του χωριού, προτιμούν: (%)

	Να αφήσουν τους αρμόδιους να κάνουν τη δουλειά τους		Να απευθυνθούν μόνοι τους στους αρμόδιους		Να απευθυνθούν σε συλλόγους ή οργανώσεις		Να πάρουν μέρος μαζί με άλλους ενδιαφερόμε- νους σε μαζικές κινήτοποιήσεις	
	1988	2005	1988	2005	1988	2005	1988	2005
ΗΛΙΚΙΑ								
18-29	22,9	50,1	19,8	23,4	10,9	5,1	46,8	21,4
30-44	24,5	35,6	27,3	35,2	10,5	9,7	37,7	19,5
45-59	34,0	37,2	28,0	33,1	8,9	12,6	29,0	17,1
60+	43,7	48,8	28,2	33,2	8,5	4,8	19,6	13,2
ΦΥΛΟ								
Γυναίκες	38,9	46,4	21,5	29,2	8,1	7,8	31,4	16,6
Άνδρες	23,8	38,6	30,0	34,3	11,2	8,4	34,9	18,7
Σύνολο πληθυσμού	31,3	42,6	25,8	31,7	9,7	8,1	33,2	17,7

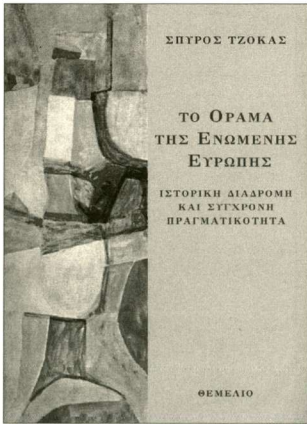
ΠΙΝΑΚΑΣ 4β
Σε περίπτωση που κάποιοι πολίτες διαφωνούν με μια κυβερνητική απόφαση,
τι πρέπει να κάνουν –In επιλογή: (%)

	Να εκφράσουν τις απόψεις τους μέσω των αντιπροσώπων τους		Να διαδηλώσουν		Να απεργήσουν		Να μην ψηφίσουν υπέρ της ίδιας κυβέρνησης		Τίποτα, γιατί έτσι κι αλλιώς δεν αλλάζει η απόφαση	
	1988	2005	1988	2005	1988	2005	1988	2005	1988	2005
ΗΛΙΚΙΑ										
18-29	45,3	24,5	17,4	18,7	12,9	11,0	16,7	29,4	7,7	16,4
30-44	47,3	26,8	14,8	15,7	10,7	11,5	20,8	32,4	6,5	13,5
45-59	51,5	23,8	9,8	16,3	6,4	10,7	22,8	32,5	9,4	16,7
60+	52,0	24,1	7,4	12,7	5,6	11,2	22,1	35,1	12,9	16,8
ΦΥΛΟ										
Γυναίκες	49,0	24,5	11,5	16,3	8,0	9,5	20,7	32,6	10,8	17,1
Άνδρες	49,1	25,3	13,2	15,1	9,7	12,8	20,5	32,3	7,5	14,4
Σύνολο πληθυσμού	49,0	24,9	12,4	15,7	8,4	11,1	20,6	32,5	9,1	15,7

ΠΙΝΑΚΑΣ 5

Τακτική χρήση ΜΜΕ («καθημερινά» και «μερικές φορές την εβδομάδα», %)

	Διαβάζουν πολιτικές ειδήσεις στις εφημερίδες		Ακούνε πολιτικές ειδήσεις στο ραδιόφωνο		Παρακολουθούν πολιτικές ειδήσεις στην τηλεόραση	
	1988	2005	1988	2005	1988	2005
ΗΛΙΚΙΑ						
18-29	71,8	22,4	49,3	37,3	79,4	66,0
30-44	70,4	26,0	47,4	43,1	88,0	68,2
45-59	62,3	25,8	53,9	40,6	92,4	87,2
60+	51,1	20,7	54,6	27,9	88,2	87,9
ΦΥΛΟ						
Γυναίκες	52,2	12,8	52,2	29,4	87,0	78,5
Άνδρες	75,3	34,7	50,7	44,8	87,2	81,5
Σύνολο πληθυσμού	63,7	23,8	51,5	37,1	87,0	80,1

ΣΠΥΡΟΣ ΤΖΟΚΑΣ

**ΤΟ ΟΡΑΜΑ
ΤΗΣ ΕΝΩΜΕΝΗΣ
ΕΥΡΩΠΗΣ**

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΔΡΟΜΗ
ΚΑΙ ΣΥΓΧΡΟΝΗ
ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ

ΘΕΜΕΛΙΟ

Μόλις κυκλοφόρησε

ΣΠΥΡΟΣ ΤΖΟΚΑΣ

**ΤΟ ΟΡΑΜΑ
ΤΗΣ ΕΝΩΜΕΝΗΣ ΕΥΡΩΠΗΣ**

*Ιστορική διαδρομή
και σύγχρονη πραγματικότητα*

ISBN 960-310-318-7 ~ Σελίδες 368

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΘΕΜΕΛΙΟ - ΛΕΣΧΗ ΤΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ

Σόλωνος 84, τηλ. 210 36 08 180, 210 36 02 646, FAX 210 36 12 092

<http://www.themelio-ekdoseis.gr> e-mail: info@themelio-ekdoseis.gr